

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA İQTİSADI GÖRÜŞLƏR

Nizami yaradıcılığı elə bir ümmandır ki, hər mövzudan danışarkən ona müraciət edə bilərik. Nizami hər mövzuya hakim olmaqla yanaşı, onlar haqqında öz fikirlərini ustalıqla bacarmışdır.

XII-XIII əsrin klassiklərindən olan Nizami Gəncəvi dövrün aktual məsələlərinə öz yaradıcılığında işıq salmış, onları sufi, mistik görüşlərlə bəzəyərək bədii aspektdə əks etdirmişdir. Bu məsələlərdən biri də iqtisadi görüşlərdir. İqtisadiyyat mövzusu da Nizami yaradıcılığının əsasını təşkil edir. Şairin yaradıcılığındakı iqtisadi fikirlər həmin dövrün bir çox məsələlərindən xəbər verir.

Müasir dövrdəki iqtisadi məsələləri araşdırmaq üçün tarixi inkişaf yoluna nəzər yetirmək vacibdir. Bu baxımdan Nizamının əsərləri mənbə rolunu oynaya bilər. Nizami "Xəmsə"də istehsal, əmək prosesi, bölgü və istehlak anlayışları haqqında öz dövrü üçün aktual olan, sonrakı dövrlərdə də öz aktuallığını itirməyən məsələlərdən söz açmışdır. Nizamının iqtisadi görüşləri, demək olar ki, XX əsrin 50-ci illərinə qədər araşdırmalardan kənarında olsa da, müasir dövrdə bir çox tədqiqatçıların, xüsusilə, iqtisadçıların marağını kəsb etmişdir.

İqtisadçı alim prof. Ə.O.Fərəcov 50-ci illərdə bu mövzuda bir necə məqalə və 1956-cı ildə "Nizamının iqtisadi görüşləri haqqında" kitabça nəşr etdirmişdir. Müasir dövrdə Pirquliyeva Qənirə, Fətəliyeva Gülnarə və başqaları araşdırmalar aparmışdır.

Nizami Gəncəvi əsərlərində cəmiyyətin iqtisadi problemləri, münasibətləri bədii şəkildə ifadə olunmuşdur. Dahi mütəfəkkirin əksər əsərlərində iqtisadi münasibətləri əmək və zəhmətkeşlik mövzuları fonunda görürük.

Nizami Gəncəvi əməyin insanın formalaşmasında rolunu vurğulayır. Onun əmək adamlarına olan yüksək münasibətini əsərlərində görmək mümkündür. "Sirlər xəzinəsi" poemasında "Kərpickəsən qocanın dastanı" adlı hekayədə Nizami kərpickəsən kişiye öz hüsn-rəğbətini göstərmişdir. O, yaşamağın, həyatın qədrini, nəcibliyi, ləyaqəti əməklə bağlayır. Əməyə xor baxan, zəhməti sevməyən uşaqlara, yeniyetmələrə nümunə olan kərpickəsən kişi onlara bir növ ictimai-iqtisadi münasibətləri asılayır.

"Xosrov və Şirin" əsərində iqtisadi fikirləri həm əməyə olan, həm də ictimai münasibət fonunda iqtisadi münasibətləri görmək olar.

"Xəmsə"də torpaq iqtisadiyyat üçün ən önəmli, istehsal prosesinin ən qiymətli və təbii vasitəsi kimi səciyyələndirilir. Nizamiyə görə, incilər qiymətli olsa da, ən bahalısı torpaqdır. Bu səbəbdən də Nizami əsərlərində torpağa əyər asılanır:

Xəzinəymiş, sən demə, ayaq basdığı torpaq,
Şah aynasında görmüş özünü, qismətə bax (7, 199)

Bu xəzinə insanları bütün tələbatı ilə təmin edir. Nizami deyirdi: "Torpağa mərhəmət göstərsən gül verər, zülm etsən verər tikan". Nizami əməkçi insalara dəyər verərək, xış, kotan, bel və s. alətlərlə torpağı əkib-becərənlərin, bütün zəhmətsevərlərin əməyini şəərəfli iş hesab edirdi.

"Sirlər xəzinəsi" poemasında "Kərpickəsən qocanın dastanı" adlı hekayədə Nizami kərpickəsən kişiye öz hüsn-rəğbətini göstərmişdir. O, yaşamağın, həyatın qədrini, nəcibliyi, ləyaqəti əməklə bağlayır. Əməyə xor baxan, zəhməti sevməyən uşaqlara, yeniyetmələrə nümunə olan kərpickəsən kişi onlara ibrət dərəsi verir.

"Sirlər xəzinəsi"ndə, "Süleyman və əkinçi" hekayəsində alətləri olmayan, səhrada torpağı dırnağı ilə qazıb becərən qocaya bu işin mənasız olduğunu deyəndə o, "Mənim suyum mənim alınımın təridir, belim isə mənim dırnaqlarımdır" cavabını verir. Bununla Nizami bir daha xatırladır ki, ölkədə torpağa, əkinçi əməyinə, sənətə və sənətkarlığa dəyər verilməyə, onların fəaliyyəti üçün şərait yaradılmasa heç kəs öz peşəsindən bəhrə götürə bilməz", sərvət azalar, vergilər ödənilməz və xəzinə də boş qalar.

Sair torpağın əkib-becərilərək kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatına ciddi şəkildə təsir etdiyini üstüörtülü şəkildə vurğulayır:

Yüz dağ bağlasa da qoluna yağ.
Qızılla bir tutmaq olmaz torpağı (5, 59).

Bu misralarda qeyd edir ki, xəzinədəki qızıl torpaq əkib-becərilməyə, öz dəyərini itirə də, bitə də bilər. "Sirlər xəzinəsi" əsərində də bu məsələyə başqa yöndən baxılır:

Aləm axıb üstünə, qızıl sayan hardadır?
Bazar kasad bazardır, qiymət qovan hardadır?
Boğazımı gör necə düvünləyibdi Gəncə,
Yoxsa, İraq xəznəsi mənim olardı, mənəcə.
Aləm deyir: "Övladsan sən dünyaya, Nizami,
Sığışmazsan Gəncədə gen dünyaya, Nizami" (7).

"Nizamının yaşadığı dövrə aid olan və ölkəmizdən askar edilən sikkə dəfinələri doğrudan da numizmatlarda zaman zaman belə bir sual yaradır ki, niyə axı Sərqin intibahı dövrü olduğuna baxmayaraq, bizlər məsələni Sırvansahların, Atabəylərin, Səlcuq sultanlarının qızıl dirhəmlərini çox az rast gəlirik. Əslində qiymətli qızıldan olan dinarların az sayda zərb edilməsi, onların dövriyyədə demək olar olmaması artıq iqtisadi böhranın başlanğıcı demək idi. Şairin öz söz mülkünün

¹⁴² filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent, ADİU(UNEC), "Azərbaycan dili" kafedrası, afa_allahverdiyeva@unec.edu.az

alıcılarının əlində qızılın olmaması səbəbindən qızıl saymamaları fikri həmin dövrdə sözün belə bir əmtəə kimi dəyərdən düşdüyünü göstərən dəqiq bir fikirdir" (8).

XII-XIII əsrdə mövcud olan sikkə və əskinaslar haqqında məlumat almaq üçün də Nizami əsərləri ən yaxşı mənbə rolunu oynaya bilər. O, öz əsərlərində daha çox dinar və dirhəm haqqında söz açmışdır.

Yüz xəzinə olsun, ya bir dirhəmin,

Bir qaranlıq paydır dünyada yemin (5, 241)

və və

Bir dirhəm verənə inci ataram,

Dikbaşlıq edənə qümr sataram (6, 42).

İstər "Xosrov və Şirin" əsərindən, istərsə də "İsgəndərnamə" əsərindən verilən bu nümunələrdə şair dirhəmi bir inciyə bərabər tutur.

"Sirlər xəzinəsi" əsərində də sikkə vahidi kimi dirhəm bədiilik daşısı da, iqtisadi anlamları da özündə ehtiva edir:

Söz gümüsü yanında qara torpaqdı dirhəm,

Qızıl hansı itdir ki, onu sözə tay biləm? (7, 59)

Nə qədər vıgımısansa, bircə dirhəmə dövməz,

Ömrü verdiyin sövda bir nəfəsmis, bəs nəfəs (7, 94)

Ovcu dözdü, səbrinin misqal boyda arpası,

Bəlkə bir dirhəm qədər xəvir gətirdi azı (7, 122).

Sonuncu beytdə ölçü vahidi olan misqala da rast gəlirik. Təxminən 4,26 q-a bərabərdir. Bu gün zərgərlik və boyaqçılıq işlərində istifadə olunur. Misqal haqqında müxtəlif ədəbiyyatlarda verilən bilgilər eyni deyildir. Onun ayrı-ayrı ədəbiyyatlarda 4,4 q (4, 464 q) olduğu göstərilir. IX-XII əsrlərdə misqal 4,25 q olmuşdur ki, bu da onun indiki ölçüsünə uyğun gəlir.

Nizamının iqtisadi görüşlər sistemində vacib sayılan məsələlərdən biri də əmək bölgüsüdür. Nizami əsərlərində iqtisadiyyatın inkişafı üçün peşəkarlığı vacib amil hesab edir. O, "Kamil bir palançı olsa da insan, yaxşıdır yarımçıq papaqcılıqdan" fikrini əsas tutaraq deyirdi: "hər peşəkar ancaq öz peşəsini tutsun. Başqa cür olsa, yaxşılıq etmək istəyən də pislik edər". "O vaxt ki, hər kəs öz peşəsindən əl çəkər, cahanda abadlıq heçə uğrayar". Nizamiyə görə, "hər kəsin hünərinə görə iş verilməlidir", "halına, bacarığına görə peşəni seçmək lazımdır ki, utanmayasan". Bunun əksinə olduqda isə əmək bölgüsü pozular, adamlar öz peşəsindən əl çəkib başqa təsadüfi işlərlə məşğul olmağa başlayırlar. Beləliklə də, iqtisadiyyata təsir etmiş olar.

Nizami bazar qiymətləri haqqında da dəyərli fikirlər demişdir. O, təsir bazar iqtisadiyyatına təsir göstərən amillər haqqında danışaraq qeyd edirdi ki, tələb və təklif tərs mütənəsidir. Biri artanda digəri azalır. Nizamiyə görə, bazarda yüksək qiymətli əmtəələrin səbəbi onlara olan tələbin çox, təklifin isə az olmasıdır. "Xosrov və Şirin" əsərində deyilir:

Bir şeyə olanda iki müştəri,

Əlbəttə, o şeyin artar dəyəri (5, 296).

Yenə həmin əsərində bazarda eyni qəbildən olan malların çoxalması nəticəsində onların qiymətdən düşməsinə göstərir:

"Gövhəri gövhərlər qiymətdən salar,

İpəyi ipəklər hörmətdən salar" (5, 334).

Nizami tələb və təklifin qiymətlərinin asılığından bəhs etməklə bərabər, bu qanunun əkinçinin vəziyyətinə göstərdiyi təsirini də vurğulamışdır. O, bunun əkinçinin, çörəkçinin fəaliyyətinə necə təsir göstərməsi timsalında belə təsvir edir: "Taxıldan bir fayda gözlənilirsə, əkinçi əkinə, biçinə başlayar. Taxılın bazarı kasadlaşsa, qiymətsiz olsa, əkinçi işi, zəhməti buraxar".

Nizami iqtisadi münasibətlərdə alqı-satqı bərabərliyini, mübadilənin düzgün olmasını, ticarətdə ədalət prinsipinin qorunmasını təbliğ edərək düzgün olmayan, qeyri-ekvivalent yolla ticarətdən çoxlu qazanc əldə edən tacirlərin əməllərini tənqid edirdi, onları düz yola səsliyərdi. Dahi mütəfəkkir düzgün olmayan yollarla pul toplayan tacir və sələmçilərə doğru yol göstərir, ticarətdə çəkiddə, ölçüdə müştəriləri aldadanları məzəmmət edir və onları bu işdən çəkəndirməyə çalışırdı.

Nəticə. Tədqiqat işinin nəticəsi olaraq, deyə bilərik ki, Nizami yaradıcılığında iqtisadiyyat mövzusu müəyyən funksiyaları yerinə yetirir.

1. Əmək münasibətləri fonunda təhlil edilir.

2. Dövrünün iqtisadi münasibətlərini üzə çıxarır.

3. Mövcud tarixi dövrün pul dövrüyəsi haqqında məlumat verir.

Nizamının yaradıcılığında iqtisadi münasibətlər mövzusunun araşdırmaq hər üç cəhətdən önəmlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Fərəcov Ə. Nizami Gəncəvinin iqtisadi görüşləri haqqında, Bakı: 1956.
2. Fətəliyeva Gülnarə. Nizami Gəncəvinin iqtisadi görüşləri. <http://economics.com.az/index.php/kitabxana/tan-nm-iqtisad-lar/item/1563-nizami-zhaendzaevinin-izhtisadi-fikirlaeri.html>
3. Gəncəvi Nizami (2004). Lirika. Bakı: Lider, 160 səh.
4. Gəncəvi Nizami. (2004) Leyli və Məcnun. Bakı: Lider, 288 səh.
5. Gəncəvi Nizami. (2004) Xosrov və Şirin. Bakı: Lider, 392 səh.
6. Gəncəvi Nizami. (2004) Sirlər xəzinəsi. Bakı: Lider, 256 səh.
7. Gəncəvi Nizami. Sirlər xəzinəsi. Bakı: Lider, 2004, 264 səh.

Açar sözlər: Nizami, əmək, iqtisadiyyat, pul, ticarət

Ключевые слова: Низами, труд, экономика, деньги, торговля

Key words: Nizami, labor, economy, money, trade

NİZAMİ GƏNCƏVİ YARADICILIĞINDA İQTİSADI GÖRÜŞLƏR XÜLASƏ

Dahi şair Nizami Gəncəvi yaradıcılığı özündə fəlsəfəni, psixologiyani, mifologiyani, hətta iqtisadiyyatı da birləşdirir. Nizami Gəncəvinin hər ifadəsində dərin bir məna vardır. O, ədəbiyyatı həvatin özü ilə bağlayırdı. Onun poemalarında, seirlərində əks olunan ictimai-iqtisadi münasibətlər göstərir ki, dövrün əmək bölgüsü, ticarət, qiymət, pul və s. məsələlərə bəyanə qalmamışdır. Nizami Gəncəviyə görə əmək maddi və mənəvi sərvətləri artıran əsas mənbədir. O, alqı-satqı prosesində bərabərlik prinsipinin gözlənilməsini vacib sayır. N.Gəncəvinin iqtisadi ideyaları Azərbaycan iqtisadi fikrinin inkişafında mühüm yer tutur. Nizami bazar qiymətləri, onlara təsir edən amillər haqqında maraqlı fikirlər söyləmişdir. Ticarət qanunları ilə bağlı fikirlərin də yer aldığı Nizami yaradıcılığında tacirlərin hüquqlarından da bəhs olunur. Məqalədə Nizami yaradıcılığında iqtisadi fikirlər obrazlarla əlaqəli şəkildə təhlil edilir.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗАМИ ГЕНДЖАВИ

РЕЗЮМЕ

В творчестве великого поэта Низами Гянджеви сочетаются философия, психология, мифология и даже экономика. В каждом выражении Низами Гянджеви скрыт глубокий смысл. Он связывал литературу с самой жизнью. Социально-экономические отношения, отраженные в его стихах, поэмах показывают равнодушие поэта к вопросам времени относительно разделения труда, торговли, цен, денег и т. д. По словам Низами Гянджеви, труд является основным источником увеличения материального и духовного богатства. Он считает важным соблюдение принципа равенства в процессе купли-продажи. Экономические идеи Н. Гянджеви играют важную роль в развитии экономической мысли Азербайджана. Поэт высказал интересные мысли относительно рыночных цен и факторов, влияющие на них. В его творчестве, включающем в себя также идеи о законах торговли, обсуждаются и права купцов. В статье анализируются экономические идеи в творчестве Низами в сочетании и связи с его литературными образами.

ECONOMIC VIEWS IN THE WORKS OF NIZAMI GENJAVI SUMMARY

The work of the great poet Nizami Ganjavi combines philosophy, psychology, mythology and even economics. Each expression of Nizami Ganjavi has a deep meaning. He connected literature with life itself. The socio-economic relations reflected in his poems show the poet's indifference to the issues of that time regarding the division of labor, trade, prices, money, etc. According to Nizami Ganjavi, labor is the main source of increasing material and spiritual wealth. He considers it important to observe the principle of equality in the process of buying and selling. The economic ideas of N.Ganjavi play an important role in the development of economic thought in Azerbaijan. The poet expressed interesting thoughts about market prices and the factors that influence them. In his work, which also includes ideas about the laws of trade, the rights of merchants are also discussed. The article analyzes the economic ideas in the works of Nizami in combination and connection with his literary images.

Rəyçi: dos. S.Abbasova